

УДК 378.147.802.0

І.П. БОРИСЕВИЧ,

*старший викладач кафедри романо-германських мов
Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*

Л.В. РАТОМСЬКА,

*старший викладач кафедри романо-германських мов
Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля*

ТЕРМІНОЗНАВСТВО ТА ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ТЕРМІНІВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ

У статті розглядаються деякі проблеми термінознавства, зумовлений сьогоденням стрімкий процес термінотворення, структурні типи термінів, а також питання специфіки термінів та способів їх перекладу.

Ключові слова: термін, термінознавство загальне, порівняльне, семасіологічне, ономасіологічне, історичне, функціональне; загальнонаукові терміни, міжгалузеві терміни, вузькогалузеві терміни, прикладне мовознавство.

Востанні десятиріччя стрімко зростає інтерес лінгвістів та спеціалістів різних галузей науки та техніки до проблем окремих галузевих терміносистем, що можна пояснити підвищенням потоку наукової та технічної інформації, процесами інтеграції, стиків наук, посиленням процесів термінотворення.

Часто обговорюються проблеми термінології і у зв'язку з наростаючою автоматизацією інформаційних процесів, залученням комп'ютерної техніки для створення банків термінологічних даних, автоматизованих словників. Створення таких словників та банків даних неможливе без стандартизації та уніфікації термінологічної лексики, вивчення лінгвістичних проблем термінології, виявлення особливостей термінотворення у кожній конкретній галузі знань. Все це зумовлює «необхідність ретельного вивчення і подальшої розробки методологічних аспектів побудови термінології» [1, с. 15]. Усе це сприяло тому, що в надрах сучасної лінгвістики зародилася нова дисципліна – термінознавство.

Спираючись на працю Т.Р. Кияка «Теорія і практика перекладу», «загальною метою даної дисципліни є турбота про те, щоб процес утворення і вживання термінологічних найменувань зробити більш керованим, сприяти раціоналізації професійного спілкування, взаєморозуміння спеціалістів. Тому варто визнати, що термінознавство є частиною прикладного мовознавства, що розташовується на стикові між мовознавством і природознавством» [2, с. 15].

Питання специфіки термінів та способів їх перекладу завжди займало особливе місце у порівняльному мовознавстві. Його розглядали у своїх працях з теорії перекладу В.М. Комісаров, Я.І. Рецкер, І.В. Арнольд, О.О. Реформатський та інші науковці [3; 4; 5; 6]. Це питання є об'єктом зростаючої уваги сучасних вчених.

Початок термінознавства пов'язаний з іменами австрійського вченого Ойгена Вюстера та вітчизняного термінознавця Дмитра Семеновича Лотте [7], які опублікували свої перші праці у 1930 р. На сьогодні розробкою теоретичних проблем термінознавства займається низка національних шкіл: австрійсько-німецька, франко-канадська, російська, чеська, які мають різні підходи та аспекти вивчення спеціальної лексики. З погляду значення і масшта-

бу досліджень провідну роль відіграє російська школа, результати діяльності якої знайшли відображення у більш ніж 2 300 успішно захищених дисертаціях. Серед відомих представників сучасного російського термінознавства можна виділити О.С. Ахманову, С.В. Гриньова-Гриневича, В.А. Татарінова [8; 9; 10].

На сьогодні у термінознавстві виділяють низку самостійних напрямів дослідження [9; 22]. У першу чергу можна виділити *теоретичне термінознавство*, яке вивчає закономірності розвитку та вживання спеціальної лексики і засноване на ньому *прикладне термінознавство*, яке розробляє практичні принципи і рекомендації щодо ліквідації недоліків термінів та термінологій, а також щодо їхнього опису, оцінки, редагування, сталості, створення, перекладу та використання.

Загальне термінознавство вивчає найзагальніші властивості, проблеми та процеси, які відбуваються у спеціальній лексиці, а *галузеве термінознавство* займається вивченням спеціальної лексики та понять окремих гілок знання конкретних мов.

Порівняльне термінознавство займається дослідженням спільних особливостей та якостей спеціальної лексики різних мов, наприклад, німецької / французької та української.

Семасіологічне термінознавство займається дослідженням проблем, що стосуються значення (семантики) спеціальних лексем, зміни значень, а також різноманітними семантичними явищами, такими як полісемія, омонімія, синонімія, антонімія та ін.

Ономасіологічне термінознавство досліджує структурні форми спеціальних лексем, процеси найменування спеціальних понять та вибору оптимальних форм найменувань.

Історичне термінознавство вивчає історію термінології для того, щоб слідкувати за тенденціями впродовж створення термінів та розвитку із урахуванням цього надати правильні рекомендації щодо їх вживання. На сьогодні на основі результатів цього напрямку досліджень з'явилася самостійна лінгвістична дисципліна – *антрополінгвістика*.

Функціональне термінознавство пов'язане з вивченням сучасних функцій терміна у різноманітних текстах та ситуаціях професійного спілкування та підготовки спеціалістів, а також особливостей використання термінів у мовленні та комп'ютерних системах.

Сьогодні формується низка нових напрямів, серед яких необхідно підкреслити *когнітивне*, чи *гносеологічне*, *термінознавство*, яке займається дослідженням значущості термінів у науковому пізнанні та мисленні.

Як самостійний розділ термінознавства можна розглядати також *термінознавчу теорію тексту* – теорію, що знаходиться на перетині термінознавства та безпосередньо теорії тексту. Вона займається питаннями типології текстів, що містять у собі терміни, термінологічним аналізом тексту та текстовим аналізом терміна.

Маючи складну внутрішню семантичну структуру, термін є єдиною самостійною одиницею найменування. Згідно з трактуванням В.М. Овчаренка, *термін* – це одиниця якої-небудь конкретної природної або штучної мови (слово, словосполучення, абревіатура, символ, сполучення слова й букв-символів, сполучення слова й цифр-символів), що має в результаті стихійно сформованої або особливої свідомої колективної домовленості спеціальне термінологічне значення, що може бути виражено або в словесній формі, або в тому чи іншому формалізованому вигляді й досить точно й повно відображає основні, істотні на певному рівні розвитку науки й техніки ознаки відповідного поняття. Термін – слово, яке обов'язково співвідноситься з певною одиницею відповідної логіко-понятійної системи в плані змісту [12, с. 41–42].

Науковці приділяють багато уваги вивченню терміна у всіх аспектах, і кожен з них дає своє трактування цього поняття. Зокрема О.О. Реформатський визначає терміни «як однозначні слова, позбавлені експресивності» [6, с. 121]. М. Глушко констатує, що «термін – це слово або словосполучення для вираження понять і позначення предметів, що має, завдяки наявності в нього строгої й точної дефініції, чіткі семантичні межі й тому однозначне в межах відповідної класифікаційної системи» [11, с. 33]. В.В. Виноградов підкреслював, що «терміни – це не особливі слова, а тільки слова в особливій функції. Особлива функція, у якій виступає слово, це – функція назви. Тим часом науково-теоретичний термін є обов'язковою назвою поняття». Крім цієї особливості термінів, він виділяє ще одну важливу їх функцію – дефінітивну, що підтверджує необхідність умотивованості термінів [14, с. 33].

Термін є невід'ємною органічною частиною лексичної системи літературної мови. Окрім того, терміни відрізняються від інших розрядів слів своєю величезною інформаційною насиченістю. У науковому й технічному терміні дане найбільш точне, концентроване й ощадливе визначення наукового або технічного поняття. Представник західнонімецької термінологічної школи В. Віллс, аналізуючи особливості мови науки, техніки, відзначає, що «професійна мова бере свою функціональну релевантність, свою комунікативну енергію зі своєї нормативності, з однозначного співвідношення між понятійною сутністю і мовною реалізацією. Професійна мова за своєю природою певним чином регламентована, стандартизована, ієрархізована..., знеособлена, тому вона набуває операціонального характеру. З метою точності свого способу вираження професійна мова в принципі не має синонімів. Термінологічні дублети небажані, тому що вони суперечать постулатові співвідношення позамовної понятійної сутності і мовних найменувань» [15, с. 180–185]. Якщо проаналізувати термінологію, яка вживається фахівцями певної галузі в наукових текстах, усному професійному мовленні, уводиться в словники, то виявимо, що частина термінів використовується лише в цій галузі, а частина – і в інших. Це свідчить про те, що терміни неоднакові за ступенем спеціалізації свого значення. Залежно від ступеня спеціалізації значення терміни можна поділити на три основні групи [16, с. 33].

Загальнонаукові терміни, тобто терміни, які вживаються практично в усіх галузевих термінологіях. До цієї категорії відносять і загальнотехнічну термінологію. Слід зазначити, що такі терміни в межах певної термінології можуть конкретизувати своє значення.

Міжгалузеві терміни – це терміни, які використовуються в кількох споріднених або й віддалених галузях. Так, економічна наука має термінологію, спільну з іншими соціальними, природничими науками.

Вузькогалузеві терміни – це терміни, характерні лише для певної галузі. Але якщо взяти до уваги працю Л.А. Капаназе «Про поняття «термин» и «терминология», існують дві категорії термінів:

- загальнонаукові та загальнотехнічні терміни;
- спеціальні терміни.

Отже, терміни існують не просто в мові, а в складі певної термінології.

Термінологія як система наукових термінів являє собою підсистему усередині загальної лексичної системи мови [17, с. 289].

Згідно з думкою О.О. Реформатського, термінологія – це система понять певної науки, закріплених у відповідному словесному вираженні [6, с. 121].

Якщо в загальній мові (поза певною термінологією) слово може бути багатозначним, то, потрапляючи в певну термінологію, воно набуває однозначності. Специфіка термінів як особливого лексичного розряду слів полягає в тому, що вони створюються в процесі виробничої й наукової діяльності і тому функціонують лише серед людей, що володіють відповідними науковими й виробничими реаліями, тобто макроконтекстом. Тому на відміну від звичайних слів, однозначність яких у мовній комунікації забезпечується ситуацією або лінгвістичним контекстом, однозначність терміна регламентується екстралінгвістичним макроконтекстом або лінгвістичним мікроконтекстом.

Д.С. Лотте [7, с. 73] стверджує, що термін не має потреби в контексті, як звичайне слово, тому що він:

- член певної термінології, що й виступає замість контексту;
- може вживатися ізольовано, наприклад у текстах реєстрів або замовлень в техніці;
- повинен бути однозначним не взагалі в мові, а в межах певної термінології.

У межах лексичної системи мови терміни проявляють ті ж властивості, що й інші слова, тобто їм властива антонімія та ідіоматика. Той самий термін може входити до різних термінологій певної мови, що являє собою міжнаукову термінологічну омонімію.

Поступово зміст наукового знання починає проникати й у знаки обраної нами мови, насичувати й заповнювати їх. У мові слово, словосполучення є невіддільними від їх значення, і тут зміст наукового знання стає елементом мови науки. Наукове знання, що знайшло своє вираження в слові, у терміні, переходить у нову стадію, включаючись у семантичну систему й структуру тієї або іншої мови науки, стаючи компонентом лексико-семантичної системи цієї мови [18, с. 340].

Теоретична спрямованість змісту і, як наслідок, поєднання аналітизму та узагальнення, а також відомої абстрагованості у висвітленні фактів та подій знаходять своє вираження у різноманітності мовних засобів, у використанні лексичних та синтаксичних особливостей наукового мовлення [19, с. 66].

Основними властивостями наукового стилю є підкреслена логічність, чіткість у викладенні сенсу (однозначність у висловленні думки), інформативна насиченість, об'єктивність у викладенні, прихована емоційність, узагальнено-відволікаючий характер викладення, використання абстрагованої лексики. Численна термінологія становить саме цей лексичний прошарок.

Для лексичного оформлення текстів науково-публіцистичного стилю притаманна насиченість загальнонауковими термінами. Це можна пояснити специфікою термінів, їх принциповою однозначністю, точністю, економічністю, номінативною та розрізнявальною функцією, стилістичною нейтральністю, великою інформаційною насиченістю, відсутністю емоційної експресії. [20, с. 62]. Тому при перекладі існують деякі труднощі. Вони полягають у тому, що не завжди можна знайти переклад потрібного терміна у словниках перш за все через те, що прогрес у багатьох існуючих галузях призводить до появи нових понять і, як наслідок цього, появи нових термінів. Проблема перекладу з іноземної мови на українську полягає у підборі правильного українського еквівалента. Для розкриття цієї теми ми скористалися працею В.Н. Комісарова [21, с. 228].

Перетворення, за допомогою яких можна зробити перехід від одиниць оригіналу до одиниць перекладу, мають назву «перекладацькі (міжмовні) трансформації». Залежно від характеру одиниць іноземної мови, які розглядаються як вихідні в операції перетворення, перекладацькі трансформації поділяються на лексичні та граматичні. Окрім того, існують також комплексні лексико-граматичні трансформації, де перетворення або охоплюють одночасно лексичні та граматичні одиниці перекладу, або є міжрівневими. Це означає, що вони виконують перехід від лексичних одиниць до граматичних та навпаки.

До складу основних типів лексичних трансформацій, що використовуються в процесі перекладу, входять такі перекладацькі прийоми: перекладацька транскрипція та транслітерація, калькування та лексико-семантичні заміни (конкретизація, генералізація, модуляція). До найпоширеніших граматичних трансформацій належать: синтаксичне уподібнення (дослівний переклад), граматичні заміни (форми слова, члена речення). До комплексних лексико-граматичних трансформацій належать антонімічний переклад, експлікація (описовий переклад) та компенсація [22, с. 129–132].

При перекладі головною умовою є високий рівень перекладу. Перекладач повинен уміти зіставляти текст перекладу з оригіналом та керуватися усталеними нормами перекладу. «Але в будь-якому випадку загальні рішення питань уніфікації і стандартизації термінології знаходяться в руках лінгвістів». [20, с. 64].

Отже, нами розглянуто типи термінів та особливості їх перекладу на українську мову. Тема є надзвичайно актуальною через невпинний технічний та науковий розвиток по всьому світі, завдяки якому утворюється багато нових понять, які не мають еквівалента у словниках, тому наука термінотворення може значно полегшити цю проблему.

Дослідивши праці деяких науковців, можна зазначити, що основною типологією цього стилю є наукові роздуми, описи, повідомлення, які насичені професійною лексикою (термінами) різних галузей, яка постійно оновлюється через стрімкий розвиток науки та техніки. З цієї причини нові терміни, які відсутні в словниках, звичайно є носіями найбільш важливої для одержувача інформації, з метою отримання якої й відбувається обробка іноземного тексту. Саме тому це питання потребує пильного дослідження науковців та лінгвістів. Проблеми термінології залишаються одними з найактуальніших проблем сучасного мовознавства протягом останніх десятиліть. На думку науковців, а точніше за словами С.Н. Горелікової [23, с. 27–33], зараз сумнівам не підлягає той факт, що для правильного, науково обґрунтованого вирішення термінологічних проблем необхідно вивчати термінологію, виходячи з визнання її природності та закономірності існування в системі загальнонародної мови. Що ж стосується науково-публіцистичного тексту, то тут дослідження цього питання мають проводитися як лінгвістами, так і термінознавцями – представниками відповідних галузей науки та техніки.

Список використаної літератури

1. Кулебакин В.С. Работы по построению научно-технической терминологии в СССР и советская терминологическая школа / В.С. Кулебакин, А.Я. Климовицкий // Лингвистические проблемы научно-технической терминологии. – М.: Наука, 1970. – С. 11–40.
2. Кияк Т.Р. Теорія та практика перекладу: підручник для вищих навч. закладів / Т.Р. Кияк, О.Д. Огуй, А.М. Науменко. – Вінниця: Нова книга, 2006. – 592 с.
3. Комиссаров Н.В. Основы методики обучения переводу / Н.В. Комиссаров. – М.: Рема, 1977. – 110 с.
4. Рецкер Я.И. Теория перевода и переводческая практика / Я.И. Рецкер. – М.: Р. Валент, 2010. – 244 с.
5. Арнольд И.В. Основы научных исследований в лингвистике / И.В. Арнольд. – М.: Высшая школа, 1991. – 140 с.
6. Реформатский А.А. Что такое термин и терминология. Вопросы терминологии / А.А. Реформатский. – М.: Изд-во Академии наук, 2000. – 192 с.
7. Лотте Д.С. Утворення системи науково-технічних термінів / Д.С. Лотте // Основи побудови науково-технічної термінології. – М.: Вече, 2000.
8. Ахманова О.С. Словарь лингвистических терминов / О.С. Ахманова. – М.: Советская энциклопедия, 1966. – 608 с.
9. Гринев-Гриневиц С.В. Терминоведение: учеб. пособие. – Филология / С.В. Гринев-Гриневиц. – М.: Академия, 2008. – 304 с.
10. Татаринев В.А. Рецепция терминологических взглядов Ойгена Вюстера в отечественном терминоведении / В.А. Татаринев // Вопросы филологии. – 2004. – № 16. – С. 106–109.
11. Глушко М.М. Функциональный стиль общественного языка и методы его исследования / М.М. Глушко. – М.: Высшая школа, 1974. – 252 с.
12. Овчаренко В.М. Термины, аналитическое наименование и номинативное определение / В.М. Овчаренко // Современные проблемы терминологии в науке и технике. – М.: Высшая школа, 1969. – С. 91–121.
13. Гончаров Б.А. К вопросу о типологии и переводе сокращений в англоязычной научно-технической литературе / Б.А. Гончаров // Теория и практика перевода. – 2003. – Вып. 17. – С. 143–151.
14. Виноградов В.С. Введение в переводоведение / В.С. Виноградов. – М.: Изд-во института общего среднего образования РАО Год, 2001. – 224 с.
15. Wills W. Fachsprache und Übersetzung // Terminologie als angewandte Sprachwissenschaft. – München, 1979. – 215 p.
16. Панько Т.І. Українське термінознавство / Т.І. Панько, І.М. Кочан, Г.П. Мацюк. – Львів: Світ, 1994. – 216 с.
17. Капанадзе Л.А. О понятиях «термин» и «теминология». Развитие лексики современного русского языка / Л.А. Капанадзе. – М.: Наука, 2005. – С. 75–85.
18. Макарова М.М. Практический курс перевода научно-технической литературы / М.М. Макарова. – М.: Военное издательство министерства обороны СССР, 1965. – 505 с.
19. Яремко Я.П. Термін і дискурс / Я.П. Яремко // Укр. мова. – 2008. – № 3. – С. 64–72.
20. Кияк Т.Р. Семантичні аспекти нормалізації термінологічних одиниць / Т.Р. Кияк, О.І. Каменська // Мова і культура. Серія «Філологія». – К.: Наукове вид-во, 2008. – Вип. 3. – Т. 1, ч. 2. – С. 57–71.
21. Komissarov V.N. A Manual of Translation from English into Russian / V.N. Komissarov, A.L. Korolava. – М.: Высшая школа, 1990. – 150 с.
22. Латышев Л.К. Перевод: теория, практика и методика преподавания: учеб. пособие для студентов переводческих факультетов вузов / Л.К. Латышев, А.Л. Семенов. – М.: Академия, 2003. – 192 с.
23. Гореликова С.Н. Природа термина и некоторые особенности терминообразования в английском языке / С.Н. Гореликова // Вестник ОГУ. – Омск, 2002. – № 6. – С. 27–33.

В статье рассматриваются некоторые проблемы терминоведения, обусловленный сегодняшним днем стремительный процесс терминообразования, структурные типы терминов, а также вопросы специфики терминов и способов их перевода.

Ключевые слова: термин, терминоведение общее, сравнительное, семасеологическое, ономазиологическое, историческое, функциональное; общенаучные термины, межотраслевые термины, узкоотраслевые термины, прикладное языкознание.

The article deals with specific problems of terminology, the fast process of terms, formation, structural types of terms, as well as their peculiarities and means of translation.

Key words: term, common terminology, comparative, semantic, onomastic, historic, functional; common terms, interfiled terms, terms of the specific field, applied linguistics.

Надійшло до редакції 7.09.2012 р.